

URDU ŞİİRİNE GENEL BİR BAKIŞ
(Başlangıcından Klasik Dönemin Sonuna Kadar)

HALİL TOKER

I-GİRİŞ

Tarihî gelişim süreci içinde Hindî, Hindvî, Rihî, Dekenî, Gucri, Pencâbî, Zebân-i Dillî, Urdu-yi Mu'alla ve Hindustânî¹ gibi değişik adlarla anılan Urduca veya Urdu Dili, günümüzde Pakistan ve Hindistan Müslümanlarının müşterek dili (Lingua Franca) dir. Urduca'nın müslümanların Hindistan'daki fetihlerinden sonra bölgeye gelen müslümanların konuştukları Farsça, Arapça ve Türkçe gibi dillerle, bölge halklarının kullandıkları mahallî dillerin karışması ile teşekkül etmeye başlamış bir dil olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak bu dilin, hangi mahallî dilden türediği günümüze kadar kesin bir biçimde belirlenememiş ve bu konuda çok çeşitli tezler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında Urduca'nın Dravid, Sanskrit, Brac Bhaşa, Dekken bölgesinde konuşulan diller veya Pencâbî'den türediğini önesüren tezler bulunmaktadır.² Ancak bu tezler arasında günümüzde en çok rağbet ve kabul göreni Urduca'nın Pencâb'da Pencâb dilinden neşet ettiği görüşüdür ki sanırsız Urdu dilinin geçirdiği evreler gözönüne alındığında en tutarlı görüş budur. Bu nedenle Urdu şiirine geçmeden önce Urdu dilinin ortaya çıkış sürecine ışık tutması bakımından bu görüşten kısaca bahsetmekte yarar vardır kanaatindeyiz.

Bu teze göre; 417 / 1026 yılında Gazneli Mahmud (salt.388-421/988-

¹ Urduca'nın değişik dönemlerde aldığı bu adlar hakkında geniş açıklama için bk. Ahtar, Salim, Urdu Adab ki Muhtasartarın Tarih, Lahor 1986, s.14-38; Toker, Halil, Mirzâ Esedullah Hân Gâlib'in Hayatı ve Eserleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992, s.13-16.

² Urduca'nın menşei hakkındaki görüşler için bk. Ahtar, Salim, a.g.e., s.39-72; 'Abd al-Hakk, Urdu, Urdu Dâira-i Ma'ârif-i İslâmiyya, II, 333-34.

1030)'un Pencâb'ın başkenti durumundaki Lahor'u ele geçirmesi ile Müslüman askerler bu şehre gelerek yerleşmişlerdi. Farsça, Türkçe v.d. dilleri konuşan bu askerlerle Eski Pencâbî'yi konuşan yerli halk arasında ilişkiler kurulması neticesinde taraflar aralarında iletişimi sağlayacak ortak bir dilin ilk temelleri atılmış ve Eski Pencâbî'ye, yoğun bir biçimde, Farsça ve Farsça yoluyla Arapça, Türkçe kelimelerin girmesiyle Urduca'nın ilk şekli teşekkül etmişti. Daha sonraki yüzyıllarda Gurî Sultanlarından Muhammad Gürî (salt.558-599/1163-1203)'nin Pencâb bölgesini istilâsı ve komutanların-dan Kutb al-Dîn Aybak (salt.602-607/1206-1210)'in Delhi'yi fethetmesi ile birlikte Lahor'dan beraberinde getirdiği askerlerin konuştuğu Urduca'nın ilk şekli ile, o dönem Delhi halkının konuştuğu Khari Boli³'nin karışması sonucu günümüz Urduçası ortaya çıkmaya başlamıştı.⁴

Yukarıda zikrettiğimiz şekilde Kuzey Hindistan'da inkişâf ettiği kabul edilen Eski Urduca, Sultan 'Alâ al-Dîn Halacî (salt.695-716 / 1296-1316) ve Muhammad Tuğluk (salt.725-752 / 1325-1351)'un Güney Hindistan yani Dekken'de yaptıkları fetihler ve özellikle Tuğluk'un Dekken'de Devletâbâd'i kurarak burayı payitaht yapması ve Delhi halkını bu şehre nakletmesi sonunda bu bölgede yayılmış ve bölgede konuşulan Marathî, Telegu ve Kanarhi gibi mahalli dillerle karışmış; böylelikle de bölgede Urduca'nın "Dekenî" adı verilen şekli ortaya çıkmıştı. Urdu edebiyatının ilk önemli eserleri de bu dille yazılmıştı.

II- BAŞLANGICI ve İLK ŞAIRLER

Urdu dilinin menşei konusunda olduğu gibi Urdu şiirinin başlangıcı ve bu dille şiir yazan ilk şâirin kim olduğu hususunda da kesin bilgiler mevcut olmayıp, sadece bazı tezkire ve eski kaynaklardaki çeşitli bilgilere dayanılarak bazı sonuçlar çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Kesin olmamakla birlikte Urdu dilinde şiir söyleyen ilk şâirin, 'Avfi

3 Khari Boli hakkında bk.Bailey, T.Grahame, the Use and Meaning of the Term of the Khari Boli, the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, October 1926, s.717-723.

4 Bk. Zulfikar, Gulâm Husayn, Pancâb men Urdu, Urdu ki Kahâni Şirâni ki Zabâni, Oriental Collage Magazine, Şirâni Özel Sayısı, Lahor 1981; Bailey, Grahame, Urdu: the Name and Language, the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, April 1930, s.391-92.

(ölm. 630 / 1232-33'ten sonra)'nin "*Lubāb al-Albāb*"⁵ ve Amîr Husrav (ölm.725 / 1325)'in "*Gurrat al-Kamāl*" adlı eserlerinde Hindî (Urduca) bir divânı bulunduğu zikredilen Mas'ūd-i Sa'd-i Salman (ölm.515 / 1121) olduğu belirtilmektedir. Ancak onun bu divânından günümüze kadar hiçbir parça ulaşmamıştır. Urduca bir divânı bulunduğu zikredilen Mas'ūd-i Sa'd-i Salmān'dan sonra yaklaşık 150 yıllık uzun bir süre Urdu dili ile şiir kaleme alan herhangi bir şâirin adı geçmemektedir. Bu zaman zarfında saraydan veya devlet adamlarından himâye görmeyen ve fakat halk arasında tebliğ hareketlerini sürdüren ve halka ancak onların dilleriyle tesir edebileceklerini bilen müslüman mutasavvîf ve Hindu din önderlerinin vasıtasıyla gelişimini sürdüren Urduca ile şiirler kaleme almaya başlayan şâirler yine mutasavvîflar ve Hindu din adamlarından çıkmıştır. Bu şâirler arasında şüphesiz en mühim şahsiyet kendisinin Hindî (Urduca) bir divânı olduğunu belirten ve "*Hâlik-Bârî*" adlı Urduca eseri günümüze kadar gelebilmiş olan Amîr Husrav-i Dahlavî dir. Diğer şâirlerden ise tam bir eser bulunamamış, sadece müteferrik şiir parçaları değişik eserlerde bize kadar gelebilmiştir.⁶

Bu dönemde Urdu dili ile şiir yazdığı söylenen mutasavvîf şâirlerden bazıları ise şunlardır: H̱vāca Farid al-Dīn Mas'ūd Şakar-ganc (ölm.664 / 1265), Şayh Şaraf al-Dīn Bū 'Alī Kalandar (ölm.723 / 1323), H̱vāca Banda-navāz (ölm.825 / 1422), Şāh Mīrāncī Şams al-'Uşşāk (ölm.902 / 1496), Sayyīd Muḥammad Cunpūrī (ölm.910 / 1504), Şayh 'Abd al-Kuddūs Kanbūhī (ölm.912 / 1506), Şayh Burhan al-Dīn Canım (ölm.990 / 1582?), Şayh Hüb Muḥammad Çiştī (ölm.920 / 1614) v.d. Yine Kabīr Dās (ölm.924 / 1518) ve Gūrū Nānak (ölm.945 / 1538), Urduca şiirleri bulunduğu zikredilen Hindu din önderi ve şâiridir.⁷

III- DEKKEN'DE URDUCA ŞİİR (DEKENÎ ŞİİR)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Urduca, Kuzey Hindistan'da sufilerin vasıtasıyla gelişmeye ve yayılmaya başladıktan sonra, edebî sahada gerçek

5 Bk.'Avfi, Muhammad, *Lubāb al-Albāb*, (nşr. Edward G.Browne), London 1906, II, 264.

6 Bk.Sadid, Anvār, *Urdu Adab ki Muhtasar Tarih*, Islamabad 1991, s.83-85; Türkmen, Erkan, *Urdu Edebiyatında Şiir Evreleri*, Konya 1992, s.4; Muhammad, Camil Ahmad, *Urdu Şâ'iri par eyk Nazar*, Karacı 1985, s.25, 34-39.

7 Bk.Sadid, Anvar, a.g.e., s.67-82.

anlamda revac bulduğu Dekken'e gelmiştir. Urduca'nın Dekken'e gelmesi ve yayılmasında iki önemli olay büyük rol oynamıştır.

a) 'Alā al-Dīn Hālacī 'nin Dekken'e seferleri.

b) I.Muhammad Tuğluk'un devletinin başkentini Delhi'den Dekken'deki Devletâbâd'a nakletmesi (727 / 1327).

Bu iki olaydan sonra askerlerle birlikte sanatkâr, alîm ve şâir her sınıftan insan Dekken'e gelerek yerleşmiş ve böylece yeni gelenlerle yerli halk arasındaki sosyal, kültürel ve lisânî ilişkiler de artmış ve Urdu dili yeni bir değişim sürecine girerek Urduca'nın "Dekenî" biçimi ortaya çıkmıştır.

Delhi'deki siyasî iktidârın zayıflamasından sonra, 'Alā al-Dīn Hāsan Bahman Şâh (salt.748-759 / 1347-1358), bağımsızlığını ilân ederek başkenti Gulberge olmak üzere Behmenî devletini kurmuştur. Behmenî hükümdarları hükümdarlıklarını sağlamlaştırmak için, kuzeydeki Fars etkisi karşısında yerel kimliği öne çıkarmaya çaba göstermişler ve Urduca'yı resmî kayıtlarında kullanmışlardır. Bu dönemde Urduca'ya, Farsça'nın yerine, Dekken'in Telugu, Tamil ve Marathî gibi dillerinden kelimelerin girmesine izin verilmiş, şiirde gazelin ve Fars aruzunun yerine, Hint şiirine ait vezinler ile doha, gît, rag ve ragnî gibi türlerin kullanımına ağırlık verilmiş; uzun manzumeler için ise mesnevî türü kullanılmıştır. Ancak mesnevîde de yerel konu ve unsurlar ağırlıktadır.

Behmenî döneminden günümüze gelebilmiş ilk eser Fahr al-Dīn Nizâmî'nin "*Kadam Rāo Padam Rāo*" adlı mesnevisidir. Yine bu dönem şâirlerinden Mirāncî Şams al-'Uşşak'ın "*Hûş-nāma*" "*Hûş-nagz*" ve "*Şahâdat al-Taḥkîk*", Sayyid Şâh Aşraf Biyâbânî (ölm.935 / 1528)'nin "*Nav Sarhâr*" mesnevisi ile "*Lâzım-ı Mubtadî*" ve "*Vâhid Bârî*" adlı iki manzum risâlesi gibi çeşitli eserler bulunmaktadır.

Behmenî döneminin sonunda Arapça ve Farsça'nın Deken Urduçası üzerindeki etkisi ağırlık kazanmış ve mesnevînin yanında kaside ve gazel gibi edebî türlerde de şiirler kaleme alınmaya başlanmıştır.⁸

Behmenî saltanatının yıkılışı aynı bölgede yeni devletler ortaya

⁸ Bk.Sadid, Anvar, a.g.e., s.96-98; Calibî, Camil, Târih-i Adab-i Urdu, Lahor 1987, 1, 145-159.

çıkmasına sebep olmuştur. Behmenî saltanatının zayıflamasından yararlanan Behmenî emirleri, vali olarak buldukları eyaletlerde hükümdarlıklarını ilân etmişlerdi. Bu hükümdarlıkların en mühimleri ise Âdil-Şâhî ve Kutb-Şâhî devletleriydi.

Behmenî saltanatının çöküşe girdiği bir dönemde, Mahmûd Şâh Bahmani (salt.887-924 / 1482-1518)'nin saltanatı sırasında Dekken'e gelerek şahın hizmetine girmiş olan Yûsuf 'Âdil Şâh (salt.895-915 / 1490-1510) tarafından kurulan Âdil-Şâhî devleti, kendisi de Farsça şiirler söyleyen mezkur şah ve halefleri zamanında bir ilim ve sanat merkezi haline gelmişti. Bu devletin ilk elli yılında konuşma ve ticaret dili olarak kalmış olan Urduca "*Kitâb-i Navras*" adlı musikiye dâir Urduca bir eseri ve divânı da bulunan II.İbrahim 'Âdil-Şâh (Cagat-Gurû) (salt.988-1035 / 1580-1626) zamanında tekrar resmî dil hüviyeti kazanmıştı. Bu sülalenin sekizinci padişahı II. 'Ali 'Âdil Şâh'ın "Şâhî" mahlasıyla kaleme aldığı Urduca kaside, mesnevî, gazel, gît ve dohralardan oluşan bir divânı bulunmaktadır.

Âdil-Şâhîler döneminin önde gelen şâirleri ve eserleri ise şunlardır: 'Âdil Şâh'ı anlatan ve onu medheden "*İbrâhîm-nâma*" mesnevisinin yazarı 'Abdul; Şâh Abû al-Hasan'ın "*Tuhfat al-Nasâyah*" adlı Farsça eserini Urduca'ya tercüme eden Kutb-i Râzî; "*Fath-nâma-yi Bikhri*" adlı mesnevinin müellifi Mirza Muḥammad Mukim (ölm.1079 / 1669), "*Çandar-badan u Mâh-yâr*" adlı mesnevinin yazarı Mukimî, "*Sukh Ancan*"ın müellifi Şâh Abû al-Hasan (ölm.1044 / 1635), "*Laylâ va Macnûn*" ve "*Yûsuf ü Zulayhâ*" adlı mensevîlerin müellifi Muḥammad b. Aḥmad 'Âcîz, "*Bahrâm ü Husn Bânû*" adlı mesnevinin müellifi Amin, "*Kışsa-i bi-Nazîr*" adlı mesnevinin müellifi Şâh İbrâhîm San'atî (ölm.1055 / 1645), "*Yûsuf ü Zulayhâ*" ile "*Haşt Bihîşt*" i Urduca'ya tercüme eden ve "*Canat Singâr*" adlı mesnevisi ile kaside, gazel ve mersiyeleri bulunan Mâlik Ḥuşnûd, İbn Hisâm'ın "*Havar-nâma*"sinin tercümesi yanında Farsça kaside ve Urduca gazelleri bulunan Kamâl Ḥân Rustamî, "*Maşnavî-yi Fath-nâma-i Nizâm Şâh*" ve "*Maşnavî-yi Mizbânî-nâma-yi 'Âdil Şâh*"ın müellifi Hasan Şavkı, bu dönemin en yetenekli şâiri olan ve saraya girerek meliku's-suerâlîğa kadar yükselen, "*Gulşan-nâma*", "*Ali-nâma*", "*Târîh-i Sikandari*" ve "*Divân-î Nuşratî*" adlı eserlerin sahibi Muḥammad Nuşrat Nuşratî (ölm.1085 / 1674); "*Aḥsan al-Kışsa*" mesnevisinin müellifi ve Rihtî türünde divân sahibi ilk şâir olarak kabul edilen Sayyid Mirân Meyân Ḥân Hâşimî (ölm.1108 / 1697) ve kaside, gazel ve mesnevisinin yaygın olduğu bir dönemde na't, menkıbe ve mersiye türünde şiirler kaleme alan Mirzâ Bicâpûrî.

1686'de Bicâpûr'un son padişahı Sikandar 'Âdil Şâh (salt.1672-1686)'ın Avrang-zîb 'Âlam-gîr (salt.1068-1118 / 1658-1707)'e teslim olmak zorunda kalmasıyla Âdil-Şâhî devleti ortadan kalkmıştır. Âdil-Şâhî döneminde Urduca, Dekenî şekliyle gelişmeye devam etmiş ve bu dille kıymetli eserler vücuda getirilmiş; Farsça'nın ve Fars şiirinin Urduca üzerindeki etkisi artarak devam etmiştir. Devrin en mühim edebî türü mesnevî olup ahlakî, tasavvûfî, tarihî, dastanî ve aşkla ilgili mesnevîler yazılmıştır. Bu dönemin sonlarında ise gazel türü öne çıkmaya başlamıştır.

Dekken'de kurulan diğer bir devlet de Kutb-Şâhî devletidir. Âdil-Şâhî devletinin kurucusu Yûsuf 'Âdil Şâh gibi Türk asıllı olan Kutb-Şâhî devletinin kurucusu Sultân Kûlî Kutb al-Mulk (salt.918-949 / 1512-1543), Hemedan'dan Dekken'e gelmiş ; önce Maḥmûd Şâh Bahmanî'nin hizmetine girerek kabiliyetleri sayesinde yükselmiş ve daha sonra meydana gelen karışıklıklardan yararlanarak Gulkende şehrine Muhammednagar adını vererek payitahtı yapmış ve Kutb-Şâhî devletini tesis etmiştir. San'at ve ilme çok değer veren Kutb-Şâhî hükümdarlarının himayesi sayesinde Urdu (Dekenî) dili inkişâfını devam ettirmiştir.⁹

Kutb-Şâhî hükümdarlarından Hintli bir anneden doğan ve mahallî kültüre yakınlık duyan Muḥammad Kûlî Kutb Şâh (salt.988-1005 / 1580-1596), aynı zamanda yetenekli bir şâir olup gazel, kaside, mersiye, mesnevî, kîta, rubaî gibi çeşitli türlerde Urduca şiirler kaleme almıştır. 'Abdullah Kutb Şâh (salt.1020-1085 / 1612-1674) da bu sülaleye mensub Urduca şiir yazan şairlerindendir.

Kutb-Şâhî döneminde "*Laylâ Macnûn*" ve "*Yûsuf Zulayhâ*" mesnevîlerini kaleme alan Şayḥ Aḥmad Dakanî (ölm.1066 / 1656'dan önce), Muḥammad Kûlî Kutb Şâh'ın melikuşşuerâsı olan ve "*Kutb-i Muştarî*" adlı bir mesnevî ile "*Sab Ras*" adlı ilk Urduca mensur eseri kaleme alan Molla Vachî (ölm.1070 / 1659), Vachî'nin çağdaşı olan ve "*Sayf al-Mulûk ü Badî' al-Zamân*", "*Tûtî-nâma*" ve "*Mânâ Sattüntî*" adlı mesnevîleri yazan Gavvâsî ve "*Phûl-bân*" adlı mesnevîsiyle ünlü İbn Naşâtî (ölm.981 / 1573) gibi şâirler bulunmaktadır. Kendisi de iyi bir şâir olan Abû al-Ḥasan Tâne Şâh (salt.1083-1098 / 1672-1686) da âlim ve şâirleri himayesine almıştır. Kutb-Şâhî devletinin son döneminde ise "*Padmâvat*" adlı mesnevîyi kaleme alan Gulâm 'Ali, "*Rızvân Şâh Rûh-afzâ*"yı kaleme alan Fâiz, "*Mufîd al-Yakîn*", "*Ḥaşş al-*

⁹ Âdil-Şâhî dönemi Urdu Edebiyatı hakkında bk.Câlibî, a.g.e., 1,181-376.

Fıkh" ve "*Mi'râc-nâma*"nin müellifi Fattâhı, "*Bahrâm ü Gul-andâm*"ın müellifi Tab'ı ve "*Man Lagan*" ve "*Bangam-nâma*"nin müellifi Mahmûd Bahrî gibi şâirler yetişmiştir.¹⁰

Avrang-zib 'Âlam-gîr'in Dekken'e yaptığı seferler sırasında Kuzey Hindistan'dan gelenlerle birlikte Farsça'nın etkisi daha da artmaya başlamıştır. Bu dönemin en büyük şâiri olan Valî Dakanî (ölm.1133-38 / 1720-25 arası), özellikle gazelde Farsça kelime, terkip, istiâre, vezin ve bahirleri başarılı bir biçimde Urduca'ya uygulamış ; daha sonraları yaygınlaşacak olan Ihâm sanatını şiirlerinde kullanarak yaygınlaşmasını sağlamıştır. Avrang-zib'in Dekken seferleri sırasında yetişen diğer şâirler ise Sirâc Avrang-âbâdî (ölm.1135 / 1723), Şâh Turâb, Aşraf Gucarâtî'dir.

IV- DELHİ EKOLÜ:

Delhi şehri yüzyıllar boyunca Hindistan'ın siyasî, ilmî ve edebî merkezi olmuş ve bu şehirde yüzlerce âlim, edib ve şâir yetişmiştir. Siyasî otoritenin merkezi olması, tabii olarak Hindistan içinden ve dışından, özellikle müslüman kavimlerden asker, âlim ve şâirler başta olmak üzere birçok insanı bu şehre celb etmiş; yerli kültürle değişik kavimlerden insanların kültürlerinin karışımıyla, Delhi'de Hindistan'ın diğer şehirlerinden farklı homojen bir dil, edebiyat ve kültür meydana gelmiştir. Tabiatıyla da bu şehre mensup şâirlerin Delhi Ekolü veya Delhililik (Dahlaviyat) diyebileceğimiz kendilerine has düşünce yapısı, dil ve edebî zevkleri teşekkül etmiştir.¹¹

10 Kutb-Şâhî dönemi Urdu Edebiyatı hakkında bk. Calibi, a.g.e., I, 379-517.

11 Çağımızın Pakistanlı meşhur edebiyat tarihçilerinden Husayn Ahtar "Urdu Adab ki Muhtaşar-tarin Târih" adlı eserinde Dahlaviyat terimine karşı çıkarak özetle: " Dahlaviyat kelimesinin, Lakhnov Ekolü yani Lakhnoviyat kelimesini karşılamak amacıyla kullanıldığını, ancak dikkat edildiğinde Delhi'ye ait sayılan unsurların daha önceki Dekken şiirinde ve hatta günümüz Urdu şiirinde dahi bulunduğunu, **Gâlib**, **Mîr** ve **Zavk** gibi şâirlerin şiirlerinde bulunan unsurların sadece Dahlaviyat olarak açıklanamayacağını ve Dahlaviyat'ın gerçek anlamda Lakhnov Ekolü gibi bir ekol olmadığını" belirtmiştir (Bk.Ahtar, Husayn, Urdu Adab ki Muhtaşar-tarin Târih, Lahor1986, s.167-168). Husayn Ahtar'ın Delhi Ekolü'ndeki unsurların daha önceki ve daha sonraki Urdu şiirinde de görülebileceği hususundaki görüşünde doğruluk payı bulunmasına rağmen, bir ekolün veya bir dönem şâirlerinin diğer dönem veya ekollerin etkisi altında kalmasının kaçınılmazlığını göz önüne alırsak, Delhi şehrine mensup şâirlerin dili kullanışları ile konu ve mazmunları işleyişleri açısından diğerlerinden farklı olduğu da muhakkaktır.

Delhi'deki Urdu şiirini veyahut Delhi Ekolü'nü, meşhur şâir Valî Dakanî'nin Delhi'ye gelişinden önce ve sonra olmak üzere iki ana devreye; Valî Dakanî'nin Delhi'ye gelmesinden sonraki dönemi ise beş döneme ayırmak mümkündür.

a-Valî Dakanî'nin Delhi'ye Gelmesinden Önce

Urdu Şiiri Kuzey Hindistan'da ortaya çıkmış olmasına rağmen , Delhi'deki Hint-Türk İmparatorlarının resmî dil olarak Farsça'yı kullanmaları ve Farsça şiir ve edebiyata karşı olan alâka ve himâyeleri neticesinde, Valî Dakanî'nin Delhi'ye gelmesinden önce bu şehirde fazla revac bulamamıştı. Bu dönem şâirleri şiirlerini, yüksek duygu ve düşünceleri tam manasıyla ifade edemeyeceğini düşündükleri Urduca yerine, Farsça olarak kaleme almış; nadiren deneme yada eğlence için, birkaç Urduca (Rihte) beyit veya gazel söylemişlerdi. Dikkate değer fazla şâirin yetişmediği bu dönemde şiirde kullanılan dil her hangi bir kâideye bağlanmamış olup, şâirler Hindçe ve Farsça kelime ve terkipleri istedikleri gibi serbest bir biçimde kullanmaktaydılar. Hezel ve hicvin şiirlerde çokça işlendiği Valî Dakanî öncesi dönemde yetişen en büyük hezel şâiri, son derece cesur, alaycı bir insan olan ve hatalı gördüğü herşeyi çekinmeden eleştiren Ca'far Zattolî (ölm.1125 / 1713?) idi. Zattolî dışında Mirza Mu'izz Fitrat Musâvi Hân (ölm.1100 / 1689) , Mirzâ Bîdil (ölm.1133 / 1721) ve Hivâca 'Ataullah 'Ata (ölm.1135 / 1723) gibi Fars şâirleri de bu dönemde Urduca şiir söyleyen en önemli şâirler arasında bulunmaktadır.¹²

b-Valî Dakanî'nin Delhi'ye Gelmesinden Sonra

Önce Valî Dakanî'nin divanının ve daha sonra kendisinin Delhi'ye gelmesi, Kuzey Hindistan'da Urdu şiirinin yaygınlaşması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Valî'nin gelişinden önce de Dekken şâirlerinin kaleme aldığı bazı şiirler Delhi'ye ulaşmış olmakla birlikte, Dekenî şâirlerinin dil ve edebî zevklerinin Delhili şâirlerden farklı olması sebebiyle fazla itibar görmemişti. Ancak Avrang-zîb 'Âlam-gîr'in şehzâdeliğinden itibaren Dekken'deki Evrengâbâd şehrini kendi başkenti haline getirmesi ve tahta geçtikten sonra da bu durumun devam etmesi sebebiyle Kuzey Hindistan'dan yüzlerce insan bu şehre akın etmiş ve buradan da Dekken'in

¹² Bk.Hâşimi, Nür al-Hasan, Dilli ka Dabistân-i Şâ'iri, Lahor 1991, s.53-62, Sadid, Anvar, a.g.e., s.83-93.

diğer bölgelerine yayılmışlardı. Bu durum Dekken'in kültürel ve sosyal hayatında olduğu kadar dil ve edebiyatında da değişikliklere sebep olmuş ve Dekken'in kuzeyden kopuk, soyutlanmış hâli de sona ermişti. Böylelikle Delhi ve Dekken şairlerinin üslûplarının karışması sonucu meydana gelen ve her iki bölgenin de kelime ve deyimlerini ihtiva eden bu yeni latîf ve akıcı dille Vali Dakani ve arkadaşları şiirler kaleme almaya başlamışlardı. Bu yüzden Vali'nin şiirlerinin Delhi'ye ulaşmasından sonra, onun şiirlerini okuyanlar, Vali'nin şiirlerinde kullandığı dilin kendileri için alışılmamış ve garip bir dil olmadığını ve bu dille de yüce fikirlerin fasîh ve belîğ bir biçimde işlenebileceğini görmüşler; böylece kısa zamanda Vali'nin şiirleri bütün Delhi'de yayılmıştı. Diğer şâirler de Vali gibi Urduca bir divâna sahib olma hevesine kapılmışlar ve bu dille şiir yazan birçok yeni şâir yetişmişti. Tabii ki Urduca şiir söylemenin revac bulmasındaki etkenler arasında Vali'nin divânının Delhi'ye gelmesi kadar Muḥammad Şâh (salt.1131-1161 / 1719-1748) döneminde Farsça bilen kişilerin ve dolayısıyla Fars şiirine olan ilginin azalması da bulunmaktaydı. Böylelikle Delhi Ekolü'nün gerçek anlamda birinci devresi sayılabilecek olan lhâm söyleyen şâir(lhâm-gû)ler dönemi başlamıştır.

I.Dönem (lhâmcı Şâirler Dönemi)

Delhi'de Urdu Şiiri yaygınlaştıktan sonra , Urduca Şiir söylemeye yönelen şâirlerin lhâm sanatını şiirlerinde sıkça kullanmaları nedeniyle bu dönem şâirlerine lhâmcı şâirler adı verilmektedir. İlk örnekleri Vali'nin divânında da görülen ve güç bir bir lafzî sanat olan lhâmm, Urdu şiirinde nasıl kullanılmaya başladığı tam bir biçimde belli değildir. Bu sanatın dönemin Fars şâirleri arasında yaygın bir biçimde kullanılması sebebiyle veya Hindçe'deki dohralar vasıtasıyla Urduca'da kullanılmaya başladığı söylenmektedir. Bu sanat dönemin aslen Fars şâiri olup daha sonra Urduca yazmaya başlayan şâirleri arasında yayılmış; lhâm sanatını kullanmak şâirliğin ve yeteneğin göstergesi haline gelmiş ve dönem şâirleri Urdu dilini ve şiirini belli kâidelere bağlamak için çaba göstermişlerdi.

Bu dönem şâirleri tekellüfe fazla önem vermemişler, gördüklerini direkt olarak aktarmaya gayret etmişlerdir. Bu yüzden şiirleri saf ve akıcıdır. Mazmunlar ile hayal ve hislerin beyanında tamamiyle Farsça takib edilmektedir. Tasavvûf, ahlak, hamriyât, rindâne unsurlar ve aşkla ilgili konular işlenmektedir. Hindçe ve Dekenî kelimeler çoğunluktadır; ancak Farsça, Arapça kelimelerin arttığı da görülmektedir. lhâmın fazla

diğer bölgelerine yayılmışlardı. Bu durum Dekken'in kültürel ve sosyal hayatında olduğu kadar dil ve edebiyatında da değişikliklere sebep olmuş ve Dekken'in kuzeyden kopuk, soyutlanmış hâli de sona ermişti. Böylelikle Delhi ve Dekken şairlerinin üslûplarının karışması sonucu meydana gelen ve her iki bölgenin de kelime ve deyimlerini ihtiva eden bu yeni latîf ve akıcı dille Vali Dakani ve arkadaşları şiirler kaleme almaya başlamışlardı. Bu yüzden Vali'nin şiirlerinin Delhi'ye ulaşmasından sonra, onun şiirlerini okuyanlar, Vali'nin şiirlerinde kullandığı dilin kendileri için alışılmamış ve garip bir dil olmadığını ve bu dille de yüce fikirlerin fasîh ve belîğ bir biçimde işlenebileceğini görmüşler; böylece kısa zamanda Vali'nin şiirleri bütün Delhi'de yayılmıştı. Diğer şâirler de Vali gibi Urduca bir divâna sahib olma hevesine kapılmışlar ve bu dille şiir yazan birçok yeni şâir yetişmişti. Tabî ki Urduca şiir söylemenin revac bulmasındaki etkenler arasında Vali'nin divânının Delhi'ye gelmesi kadar Muḥammad Şâh (salt.1131-1161 / 1719-1748) döneminde Farsça bilen kişilerin ve dolayısıyla Fars şiirine olan ilginin azalması da bulunmaktaydı. Böylelikle Delhi Ekolü'nün gerçek anlamda birinci devresi sayılabilecek olan lhâm söyleyen şâir(lhâm-gû)ler dönemi başlamıştır.

I.Dönem (lhâmcı Şâirler Dönemi)

Delhi'de Urdu Şiiri yaygınlaştıktan sonra , Urduca Şiir söylemeye yönelen şâirlerin lhâm sanatını şiirlerinde sıkça kullanmaları nedeniyle bu dönem şâirlerine lhâmcı Şâirler adı verilmektedir. İlk örnekleri Vali'nin divânında da görülen ve güç bir bir lafzî sanat olan lhâmm, Urdu şiirinde nasıl kullanılmaya başladığı tam bir biçimde belli değildir. Bu sanatın dönemin Fars şâirleri arasında yaygın bir biçimde kullanılması sebebiyle veya Hindçe'deki dohralar vasıtasıyla Urduca'da kullanılmaya başladığı söylenmektedir. Bu sanat dönemin aslen Fars şâiri olup daha sonra Urduca yazmaya başlayan şâirleri arasında yayılmış; lhâm sanatını kullanmak şâirliğin ve yeteneğin göstergesi haline gelmiş ve dönem şâirleri Urdu dilini ve şiirini belli kâidelere bağlamak için çaba göstermişlerdi.

Bu dönem şâirleri tekellüfe fazla önem vermemişler, gördüklerini direkt olarak aktarmaya gayret etmişlerdir. Bu yüzden şiirleri saf ve akıcıdır. Mazmunlar ile hayal ve hislerin beyanında tamamiyle Farsça takib edilmektedir. Tasavvûf, ahlak, hamriyât, rindâne unsurlar ve aşkla ilgili konular işlenmektedir. Hindçe ve Dekenî kelimeler çoğunluktadır; ancak Farsça, Arapça kelimelerin arttığı da görülmektedir. lhâmın fazla

kullanılması mazmunların gerektiği gibi aktarılmasını engellemektedir. Arûz ve kafiyelerin sıhhatine fazla dikkat edilmemekte ve bazı şâirler Hind bahirlerini de kullanmaktadırlar. Dönemin en fazla rağbet gören edebî türü gazeldir.

Dönemin İhâmcı şâirleri arasında Kızılbaş Hân Umîd (ölm.1159 / 1746), Ancâm (ölm.1159 / 1746), Sirâc al-Dîn 'Ali Hân Ârzü (ölm.1756), Şâh Hâtîm (ölm.1111 / 1700), Şâh Mubârak Âbrü (ölm.1146 / 1733), Muḥammad Şâkir Nacî (ölm.1160 / 1747), Şaraf al-Dîn Mazmûn (ölm.1147 / 1734-35), Mîr Muḥammad Saccâd (ölm.1188-1196 / 1775-1782 arası), 'Abd al-Vahâb Yakrû (ölm.1165 / 1752'den önce), Mustafa Hân Yakrang, Aḥsanullah, Şâh Valiyullah İştîyak (ölm.1176 / 1763), Pâkbâz (ölm.1192 / 1779), Payâm (ölm.1157 / 1745), Bî-rang (Hamrang) (ölm.1165 / 1752?), Muḥammad 'Ali Hâşmat (ölm.1161 / 1748), Mîr Ḥaydar al-Dîn Hân Kâmil (ölm.1164 / 1751), İnsân (ölm.1158 / 1745?), Karâmullah Hân Dard (ölm.1173 / 1760), Ca'far 'Ali Hân Zakî gibi şâirler bulunmaktadır.¹³

Dönemin sonlarında İhâma karşı Mazhar Cân-i Cânân (ölm.1195 / 1781)'ın başını çektiği bir hareket başlamış ve İhâm öylesine eleştirilmiştir ki Şâh Hâtîm gibi büyük bir İhâm şâiri bile bu tarzı bırakarak divânındaki bu kabilden şiirleri çıkarmıştır ve Delhi Ekolü'nün birinci dönemi böylece sona ermiştir.¹⁴

II. Dönem

Bu, Mazhar Cân-i Cânân , Mîr Takî Mîr (ölm.1225 / 1810), Mîrzâ Rafî' Savdâ (ölm.1195 / 1781), Hıvâca Mîr Dard (ölm.1199 / 1785) gibi şâirlerin yetiştiği, Urdu şiirinin ve özellikle Urduca gazelin altın devri olarak kabul edilen bir dönemdir. Bu dönem şâirleri gerek dil, gerek mazmun ve gerekse edebî türler açısından Urdu şiirini geliştirerek yüksek bir seviyeye ulaştırmışlardır.

Kelime oyunlarından fazla hoşlanmayan , Mazhar Cân-i Cânân, Yakın (ölm.1169), Mîrzâ Savdâ, Mîr Takî Mîr, Mîr Dard v.s. şâirlerin öncülük ettiği

13 Bk. Ahtar, Dr.Malik Hasan, Urdu Şâ'iri men İhâm-güyi ki Tahrik, Gucranvâlâ 1992, s.254-270.

14 I.dönem hakkında geniş bilgi için bk.Ahtar, Dr.Malik Hasan, a.g.e.; Calibi, a.g.e., II, 187-241; Hâşimî, Nûr al-Ḥasan, a.g.e., s.66-79.

"Tāza-gūyī" hareketi başladığında , kısa sürede Urduca şiirler kaleme alan şâirler artmış ve tertib edilen Urduca divânların sayısı fazlalaşmıştır. Delhi'de biraraya gelen Farsça müşaareler yanında Rihte (Urduca) için de müşaareler yapılmaya başlamıştı.

Bu dönemde eski Hindî ve Dekenî dili terk edilmiş; Farsça ve Arapça'nın tesiri altındaki Urduca; öncekinden daha hoş ve latif bir hal almaya başlamıştır. Özellikle Mîr Takî Mîr ve diğer önde gelen şâirlerin çabaları neticesinde Farsça fiil, edat, ıstılâh ve hatta darbimesel ve deyimlerden Urduca'ya tercümeler yapılarak dil geliştirilmiş; daha önceki dönemde yaygın olan Hindî ve Dekenî dilinin kulağa hoş gelmeyen kaba kelimeleri dilden ayıklanmıştır.

Dilde olduğu gibi edebî tür, konu ve mazmun açısından da Farsça'yı taklit etme fazlalaşmış, gazel yanında kaside, mesnevî ve mersiyeye yönelen şâirlerde olmuştur. Bu dönemin bütün büyük şâirleri kendi başlarına müstakil birer ehemmiyete sahiptirler. Gazel sahasında Mîr Takî Mîr, Mirza Savda, Şayh Kıyam al-Dîn Kâim (ölm.1208 / 1792), Hvâca Mîr Dard ve Sayyid Muhammad Mîr Sûz (ölm.1213 / 1798-99); kasidede Mirzâ Savda, İnşâ'ullah Hân İnşâ (ölm.1223 /1808), kıt'ada Gulâm Hamadânî Muşhafî (ölm.1239 / 1824); mesnevî sahasında Mîr Takî Mîr, Mîr Aşar (ölm.1209 / 1794), Muşhafî ve Mîr Gulâm Hasan (ölm.1201 / 1787); mersiyede Mirzâ Savdâ ve Afsûs (ölm.1224 / 1809) gibi şâirler başarılı çalışmalar yapmışlardır. Vasuht, musammat ve müseddes türlerinde de çeşitli denemelerde bulunulmuştur.

Bu dönem şâirlerinden Mîr Takî Mîr, derunî hislerini ve perişân durumunu şiirlerine yansıtmış ve özellikle aşk ve muhabbet konularında son derece güzel şiirler yazmıştır. Nakşibendî silsilesine mensub bulunan ve derviş-meşrep bir insan olan Mirzâ Dard sūfiyane hayal ve düşüncelerini sade ve akıcı bir biçimde şiirlerinde aktarmıştır. Kaside türünde ise Mirzâ Savdâ'nın yakaladığı yüksek seviyeye daha sonra hiçbir şâir ulaşamamıştır.

Tabii olarak Farsça'dan birçok yeni unsurun alınması, edebî sanatlara daha fazla ağırlık verilmesine ve bunun sonucu olarak da Urdu şiirinde bir dereceye kadar tekellüfün ortaya çıkmasına neden olmuştur; ancak kelimelerin sıhhati, doğruluğu, üslûbta sadelik ve akıcılık yine de şiirin en önemli özelliği olarak kabul edilmeye devam edilmiş ve birinci dönemde bulunmayan bir güzellik ve akıcılık meydana gelmiştir.

II. dönemin diğer bir özelliği de, Farsça'nın etkisi yüzünden Delhi'de bu döneme kadar sarayın ve devlet adamlarının himayesini göremeyen Urdu Şiiri'nin bu himayeyi görmesi ve şâirlerin Urduca şiir söylemeyi kendileri için bir meslek ve geçim vasıtası olarak seçmeye başlamalarıdır. Mirzâ Savdâ, Mir Takî Mir, Mir Sûz, İnşâ'ullah, Hân İnşâ' gibi şâirler başlangıçta çeşitli emirlerin himayesini görmüşler, ancak daha sonra Delhi'de meydana gelen karışıklıklar neticesinde bu şehri terkederek Oudh'a gitmişlerdir. Bu şâirler daha sonra da bahsedeceğimiz gibi Lakhnov'da şiir ve edebiyatın yayılmasına ve Lakhnov Ekolü'nün doğmasına vesile olmuşlardır. Ancak dönemin diğer bir meşhur şairi olan Mir Dard, derviş-meşreb bir şahsiyete sahip bulunması yüzünden her hangi bir emîrin himayesine girmeye çalışmamış ve sıkıntılara katlanarak Delhi'den ayrılmayan birkaç üstâddan biri olmuştur.¹⁵

III.Dönem

Bu dönem II.dönemin devamı niteliğindedir. Bir önceki dönemde de şâirlik yapmakta olan ve bu dönemde olgunlaşan şâirler dil ve konulara çeşitli yenilikler getirmişler; bir önceki dönemde kullanılmakta bulunan birçok eski kelimeyi metruk kabul ederek yerlerine yeni kelime ve terkipler vaz' etmişlerdir. Dili geliştirme hususunda İnşâ'ullah Hân İnşâ', çok çaba göstermiş; Muşhafî ise eski tarzı devam ettirmiştir.

III.Dönemin diğer bir hususiyeti de Delhili şâirlerin Lakhnov'a göçünün sürmesidir. İnşâ'ullah Hân İnşâ', Muşhafî, Şayh Yahya Amân Bahş Cur'at (ölm.1225 / 1810) ve Rangîn gibi meşhur şâirler Lakhnov'a gitmişler, Delhi'de ise Savdâ, Mir ve Dard'in talebelerinden olan Mir Aşar (ölm.1209 /1794-5), Hakîm Sanâullah, Firâk, Şâh Kudratullah Hân Kudrat (ölm.1205 / 1791), Şâh Hidâyat (ölm.1215 / 1800), Mir Kamar al-Dîn Minnat (ölm.1208 / 1794), Şayh Valiyullah Muhib (ölm.1206 / 1792) gibi şâirler kalmışlardır.

Lakhnov'a gelen şâirler arasında Delhi'de başlamış olan saray etkisi daha da fazlaşmıştır. Şâirler saraydan devamlı maaş alan memur durumuna düşmüş; hamilerini memnun etmek onların asıl maksatları haline gelmiş ve çeşitli meddahlıklarda bulunmaya başlamışlardır. Daha önceki dönemde de var olmakla beraber, zıtlasmalar bu dönem şâirleri

¹⁵ II.Dönem için bk.Hâşimî, Nür al-Hasan, a.g.e., s.79-86; Sadid, Anvar, a.g.e., 149-157; Sadiq, Muhammad, a History of Urdu Literature, London 1964, s.81-116.

arasında daha da fazlalaşmış, müşaareler biçim değiştirerek mücadele ve kavga halini almıştır. Bu dönemde Muşhafî ve İnşâ' arasındaki mücadele çok meşhur olup İnşâ' bu konuda kötü bir ün kazanmış ve mücadelesini hakaret ve ahlaksızlık derecesine kadar götürmüştür.

III.Dönemde hayallerdeki yücelik , incelik ve parlaklık azalmaya başlamış, Lakhnov'un da etkisiyle edebe ve ahlaka aykırı unsurlar artmış, Muşhafî gibi büyük bir şâir bile bundan kendisini kurtaramamıştır. Bu dönemin Delhi şâirlerinden bir grup sadece Delhi Ekolü'nün temel hususiyeti sayılan ve insanın derunî duygularını şiirde yansıtma anlamını taşıyan "Dahiliyat" yönüne ağırlık vermiş; diğer bir grup ise dahiliyat yanında haricî konu ve mazmunlara da şiirlerinde yer vermiştir.

Delhi'de kalan şâirler şiirde herhangi bir değişiklik meydana getirememiş ve üstadlarının açtıkları yolu takib etmişlerdir. Dil ile ilgili olarak Delhi'de fazla bir değişiklik olmamış; ancak Lakhnov'da dili geliştirme hususunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. İnşâ' Urduca'nın sarf ve nahvine dair ilk eser sayılan "*Daryâ-yi Latafat*" adlı eserini kaleme almıştır. Lakhnov'a giden şâirler dil ve beyan tarzı açısından Delhi'yi takib ettikleri için, şiirleri Delhi şâirleri arasında da makbul olmuştur. Bu dönemde şiirlerde kullanılan günlük konuşma ve muhaverelerin saflığı, Farsça'dan alınan kafiye ve bahirlerin Urduca'ya iyice yerleşmesi, kelime ve terkiplerin sağlıklı bir biçimde kullanılması dikkate değerdir.¹⁶

IV.Dönem (II.Bahâdır Şâh Dönemi)

Bu dönem Delhi'de II.Bahâdır Şâh Zafar (salt.1253-1273 / 1837-1857), Şayh Muḥammad İbrâhîm Zavk (ölm.1271 / 1854), Mu'min Hân Mu'min (ölm.1267 / 1851) ve Mirzâ Asadullah Hân Gâlib (ölm.1285 / 1869) ; Lakhnov'da ise Şayh İmâm Baḥş Nâsih (ölm.1253 / 1838) ve Hvacca Ḥaydar Âtaş (ölm.1263 / 1847) gibi büyük şâirlerin eser verdikleri, Urdu edebiyatı için çok önemli bir dönemdir. Şâh Naşîr Dahlavî (ölm.1254 / 1838) ise uzun ömrü dolayısıyla III. ve IV. dönemlerin her ikisinde de şöhretini devam ettirmiştir.

1217 / 1803'de İngilizler'in Delhi'yi ele geçirmelerinden sonra, şehirde nisbî olarak emniyet ve güvenliğin sağlanması ile iktisadî sahada görülen

16 III.Dönem hakkında bk. Hâşimî, Nûr al-Hasan, a.g.e., s.138-139.

bazı gelişmeler, şâirlerin daha önceki iki dönemde olduğu gibi, bu şehri terk ederek Lakhnov'a yönelmelerini durdurmuş ve Delhi'de şiir ve edebiyat açısından tekrar parlak bir dönem yaşanmasına imkân sağlamıştı. Kendisi de bir şâir olan II.Bahâdır Şâh Zafar ve yüksek bir edebî zevke sahip olan şehrin diğer ileri gelen şahıslarının himayesi ve desteği ile Urduca şiir söyleyen şâirlerin sayısı artmış; hatta daha önceki dönemlerden daha büyük ve daha görkemli müşaaireler toplanmaya başlamıştı.

Bu dönemde Delhili şâirler arasında şiirinde iki üslup yaygınlaşmıştı. İlki, insanın , manevî dünyası, aşkın yüceliğinin ve sevgiliye karşı sadâkat ile tasavvûfî ve alâki konuların öne çıktığı yani "Dahiliyat"ın ağır bastığı bir üslup; diğeri ise insanın haricî dünyası, sevgilinin dış görünüşüyle ona karşı duyulan cinsî arzuların ve çevresinde gelişen hadiselerin bahsedildiği ve Lakhnov'un da etkisinin görüldüğü yani "Hariciyat"ın ağır bastığı üslup. Bu üslupların birincisinde Mirzâ Gâlib, Mu'min Hân Mu'min ve onların talebeleri; ikincisinde ise Şayh Muhammad İbrâhim Zavk, Naşir ve II.Bahâdır Şâh Zafar gibi şâirler başarılı örnekler vermişlerdir. Bu ikinci üslubun gelişmesinde Lakhnov Ekolü'nün kurucuları olan Nâsih ve Âtaş'in gazellerinin Delhi'ye ulaşmasının büyük etkisi olmuştu.

Dönemin şâirlerinden Şâh Naşir, şiirde olan büyük yeteneği sayesinde saraya kadar ulaşmış ve dilinin sağlamlığı, kelimelerinin ve terkiplerinin güzelliği ile muasırları arasında mümtaz bir yere sahip olmuş; ancak lafzî sanatlara ve farazî konulara ağırlık vermesi onun şiirlerindeki dahiliyat yönünün azalmasına neden olmuştu.¹⁷ Hariciyat tarzında öne çıkan diğeri bir şâir ise kasidelerinin güzelliği sebebiyle II.Akbar Şâh (salt.1221-1253 / 1806-1837) tarafından kendisine "Hâkânî-yi Hind" ünvanı verilen Şayh Muhammad İbrâhim Zavk'dir. Kasidelerinde Anvarî ve Hâkânî'nin Farsça kasidelerini kendisine örnek alan Zavk, son derece güzel ve renkli tasvirler ile edebî sanatları çekici bir biçimde kullanmış, bu açıdan Urdu şiirinin en büyük kasidecisi sayılan Mirzâ Savdâ'nın seviyesine ulaşmışsa da, fikir ve hayal genişliği açısından onun gerisinde kalmıştır. Gazellerinin dili girift gibi görünmekle beraber, yerel kelime ve deyimleri kullanması açısından oldukça sıhhatlidir.¹⁸ Üstadları Şâh Naşir ve Zavk'in de tesiriyle Lakhnov

17 Bk. Âzâd, Mavlânâ Muhammad Husayn, Âb-ı Hayât, Lahor 1991, s.328-339, Saksena, Ram Babu, a History of Urdu Literature, Allahabad 1940, s.147.

18 Bk.Âzâd, a.g.e., s.355-371; Parvîz, Aslam, Bahâdır Şâh Zafar, Karaçi 1989, s.284.

üslubunun etkisinin şiirlerinde hissedildiği II.Bahâdır Şâh Zafar, kendisine miras kalan saray dilinden çok halkının dilini sade ve latif bir biçimde kullanmış; şiirlerinde dünyanın sebatsızlığı, dert, hüzün ve yalnızlık gibi konulardan bahsetmiştir.¹⁹

Aslen Farsça şâiri olmakla beraber, kaleme aldığı Urduca şiirleriyle sadece döneminin değil bütün Urdu Edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden olan Mirzâ Gâlib ise, Farsça'dan aldığı üslûp özellikleri, edebî sanatlar, kelime, terkip, istiâre ve kinayeleri kendine has bir biçimde Urdu şiirine sokmuş; zengin hayal gücü ve yüksek fikirleri sayesinde dile ifade genişliği sağlayarak en yüksek irfânî ve felsefî fikirleri ifade edebilecek bir seviyeye çıkartmıştır. Aşk, sevgiliye olan muhabbet ve vuslat arzusu yanında, tasavvûfî ve felsefî fikirleri de şiirlerinde işleyen şâir, hayat tecrübeleri, geçim sıkıntısı ve zamaneden şikayet gibi konuları da kullanarak Urdu şiirine yeni bir boyut katmıştır.²⁰

Mu'min Hân Mu'min ise asrının gazel üstadlarından olup gazelin dar kalıpları içerisinde en az kelimeyle en çok manayı ifade etmeye çalışmış; Delhi'nin saf ve akıcı dilini güzel bir biçimde kullanmıştır. Mesnevî ve kaside tarzında da önemli bir yere sahip olan Mu'min, aşklarını ve güzel kadınlara duyduğu ilgiyi şiirlerine yansıtmıştır. Kendi başına buyruk hür düşünceli renkli mizaca sahip bir insan olması, onun, Delhi'deki kötümser havanın aksine, kendine has eğlenceli bir tarz yaratmasını sağlamıştır.²¹

Dil yönünden ele alındığında, bu dönemde dili sadeleştirmek ve geliştirmek için daha önceki dönemlerden daha fazla ve bilinçli değişiklikler (özellikle Lakhnov'da) yapılmış; bu döneme kadar gelmiş bulunan eski ve kulağa hoş gelmeyen kelimeler terkedilerek, Farsça kelime ve terkipler Delhi'nin diliyle öylesine karışmıştır ki bu Farsça unsurlar, Urduca'nın tabii bir parçası haline gelmiş ve dile zerafet ve akıcılık getirmiştir.

Özetle klasik Urdu şiirinin son büyük üstadlarının bir araya geldiği

19 Bk.Parvız, Aslam, a.g.e., 271-85, 337-60; Farzâna Sayyid, Nukûş-i Adab, Lahor 1986, s.77-83.

20 Bk.Toker, Halil, Mirzâ Esedullâh Hân Gâlib'in Hayatı ve Eserleri, s.98-117.

21 Bk.Farzâna Sayyid, a.g.e., s.108-9; Şadîkî, Zahir Ahmad, Mu'min ki Kaşida-nigâri, Urdu Kaşida-nigâri, Aligarh 1982, s.155-59.

bu dönemde, Delhi'nin ikinci ve üçüncü dönemlerine ait olan "Dahlaviyat", Lakhnov Ekolü'nün etkisi altına girmiş; ancak Delhili şâirler bunu yaparken, Lakhnov'u aynen taklid etmek yerine, kendilerinde buna bir şeyler katmışlar; aşk, maşuk ve ona duyulan arzu ve istek beyan ederlerken, Lakhnov Ekolü'nde görüldüğü gibi, ahlak sınırlarını aşmamışlar ve şiirlerini ibtizâl seviyesine düşürmemişlerdir. Tabii ki yine bu dönemde, İngiliz bilim ve kültürünün Hindistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Delhi'de de etkisini göstermesi ve yüzyıllardır devam eden klasik İslâm ve Fars kültürünün etkisinin azalmaya başlamasıyla, gerçek aşk ve tasavvûfâ yöneliş ortadan kalkmıştı.²²

V.Dönem

Delhi Klasik Urdu şiirinin son halkasını oluşturan ve Mirza Gâlib, Mu'min Hân Mu'min ve İbrâhîm Zavk'ın talebelerinin şiir sahasında kendilerini gösterdikleri için IV.dönemin devamı sayılabilecek bir dönemdir. Bu dönem şâirlerinin çoğu Delhi'de, II.Bahâdır Şâh Zafar'ın saltanat yıllarında şairliğe başlamış olmalarına rağmen, asıl şöhretlerine daha sonraki dönemlerde kavuşmuşlardır.

1857 Ayaklanması'nın hezimetle sonuçlanması neticesinde Delhi'deki saltanatın ortadan kalkması, saray ve soylular çevresinde kümelenmiş bulunan ve bu çevrelerin himayesini gören şâirlerin, gördükleri desteği kaybetmelerine ve dolayısıyla şehirden ayrılmalarına sebep olmuştur. Dönemin en büyük şâiri olan Dâğ Dahlavî , geçimini sağlayabilmek için önce Rampûr, müteakiben de Haydarâbâd sarayına gitmiş; yine Mirzâ Gâlib ve İbrâhîm Zavk'ın Zahir al-Din Zahir (ölm.1329 / 1911), Mirzâ Kurbân 'Ali Beg Hân Sâlik (ölm.1291 / 1874), Mir Mahdi Macrûh (ölm.1321/ 1902-3) , Mavlânâ Muhammed Husayn Âzâd (ölm.1326 / 1908) v.d. talebelerinin hemen hemen hepsi, Dâğ Dahlavî (ölm.1322 / 1905) ile aynı sebepten Delhi'yi terketmişlerdir.

Bu dönem şiirlerinde Delhi'nin manevî tarzı tamamen kaybolmuş ve Dâhlaviyat'ten geriye sadece dil kalmıştı. Dönemin en meşhur şâiri Dâğ Dahlavî, Delhi'nin dilini , akıcı ve latif bir biçimde şiirlerinde kullanmış; tabiatındaki şuhluk ve renklilik onun şiirlerine canlılık getirmiş; ona has bir tarzın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak Dâğ'ın şiirleri, Haydarâbâd'a

²² Bk.Hâşimi, Nûr al-Hasan, a.g.e., s.139-140; Sadiq, Muhammad, a.g.e., s.162-209

gittiğinde, bu özelliğini yitirmiştir. Bu hususiyet, onun talebelerinin eserlerinde de görülebilir.²³

Zahîr al-Dîn Zahîr ise, İbrahim Zāvķ'in talebesi olmakla birlikte, şiirlerinde daha çok Mu'mîn Hân Mu'min'in tarzının etkisi görülmektedir. Zahîr Dahlavî , hayallerindeki nezaket, Farsça terkipleri kullanımı ve şiirlerinde yeni mazmunlarla dikkati çekmektedir. Sâlik ve Mîr Mahdî Macrûh ise Delhi'nin dilini saf ve akıcı bir biçimde kullanmışlar, şiirlerine konuşma dilinin özelliklerini katmışlardır. Kısacası, bu dönemde, Dâğ dışında, kendine ait bir tarzı olan hiçbir şâir çıkmamış, şiirde eski heyecan ve renklilik kalmamış ve bu dönem şâirleri üstadların söylediklerini daha sade bir biçimde taklîde gayret göstermişlerdir. Bir önceki dönemde biri manevî, diğeri haricî unsurlara ve dilin saflığına önem veren iki gruptan, V.dönemde sadece dilin saflığına önem veren ikinci grup kalmıştır. "Dahiliyat" (manevî yönler ağırlık veren tarz) tamamiyle ortadan kalkmıştır.

Bu dönem klasik Urdu şiirinde manevî yönlerinin azalmasının nedenleri arasında, Delhi'deki saltanatın nihayete ermesinin yanısıra, bu döneme kadar Fars şiirinden alınan tasavvûf, hakikî ve mecazî aşk, âşık ve ma'şûkun hikayeleri, ince hayaller yaratma, teşbih, istiare ve diğere edebî sanatların kullanımı en son noktasına eriştirilmesi, kısacası klasik şiirin her sahasında yapılabilecek bütün herşey yapılmış ve artık şâirlere bu sahada yapılabilecek fazla bir şey kalmamış olması da bulunmaktadır. Böylece 1857 Ayaklanması'ndan bir müddet sonra etkisini kaybetmeye başlamış bulunan Klasik Urdu şiirinin yerini, yine IV.dönemin üstadlarının denetiminde yetişen talebelerin arasından çıkan şâirlerin başlattığı 'Modern Urdu Şiiri' almaya başlamıştır. Siyasî ve ictimâî konular ile Hindistan'ın içine düştüğü kötü durumun sebep ve sonuçlarının ele alındığı Modern Urdu şiirinin ilk mümessilleri arasında, Sir Sayyid Ahmad Hân (ölm.1315 / 1898)'m tavsiyesiyle, Hind Müslümanlarının içine düştükleri kötü durum ve sebeplerinden bahseden ve "*Musaddas-i Hâli*" adıyla meşhur "*Madd ü Cazr-i İslâm*" adlı eserini kaleme alan ve **Gâlib**'in talebelerinden olan Mavlânâ İltâf Husayn Hâli (ölm.1332 / 1914), Pencab'da Ancumân-i Pancâb'ın yönetiminde müşaarelerin düzenlenmesini sağlayan Mavlânâ Âzâd, Şibli Nu'mânî (ölm.1332 / 1914), İsmâ'il Meruthî (ölm.1335 / 1917), Akbar

23 Bk.Saksena, Ram Babu, a.g.e., s.186-187.

Allahâbâdî (ölm.1339 / 1921) gibi şâirler bulunmaktadır.²⁴

V- LAKHNOV EKOLÜ

Muhammed Şâh'ın saltanatı sırasında ilk önce Nâdir Şâh Afşar (salt.1148-1160 / 1736-1747)'ın Delhi'yi istilası ve yağmalaması; daha sonra da Ahmad Şâh Abdalî (salt.1160-1187 / 1747-1773)'nin Hindistan'a seferleri ve bu hadiseleri takiben meydana gelen iç karışıklıklar ile Marhatalar'ın saldırıları, şehirde can ve mal güvenliğinin kalmamasına ve bütün ihtişam ve zenginliğin ortadan kalkmasına neden olmuştu. Şehrin bu kötü vaziyetinden en çok padişah ve devlet adamlarının himaye ve destekleriyle hayatlarını sürdüren şâirler etkilenmiş ve geçimlerini sağlayabilmek için başka merkezlere yönelmeye başlamışlardı. Bu dönemde şâirlerin gidebilecekleri en uygun yer ise Delhi'nin doğusunda kalan Oudh Eyaleti idi. Böylece Mir Takî Mir, Mirzâ Savdâ, Mir Gulâm Hasan (ölm.1201 / 1787), İnşâ'ullah Hân İnşâ', Muşafî gibi Delhi'nin önde gelen şâirleri Delhi'yi terk ederek o dönemde zenginliğinin ve ihtişamının doruğunda olan Lakhnov sarayında şanslarını denemeye karar verdiler ve mezkur şehrin Navab ve soylularının hüsni kabulünü gördüler. Navab ve asillerin bu hüsni kabulü, sadece meşhur şâirleri değil, bütün derecelerdeki şâirleri kapsamaktaydı ve Lakhnov'a gelen şâirlere cömertçe hediyeler, mallar, ünvanlar, çağırılar verilmekte ve maaşlar bağlanmaktaydı. Böylece Lakhnov'da Urdu şiirinin temeli, Delhili şâirler tarafından atıldı ve Delhi şâirlerinin, Lakhnov'da ortaya çıkmasında büyük yardımlarda buldukları bu şiir zevki, zamanla, değişik bir hüviyet kazanarak bu şehre ait ve Delhi'ye rakib yeni bir ekolün doğmasına vesile oldu. Lakhnov'da ortaya çıkan bu yeni edebiyat merkezinin yıldızı, Âşaf al-Davla (salt.1188-1212 / 1775-1797)'nin saltanatı sırasında parlamaya başlamış ve giderek etkisini yitirerek Vâcid 'Ali Şâh (salt.1263-1272 / 1847-1856)'ın 1856 yılında İngilizler tarafından tahttan indirilmesine kadar sürmüştür.

Lakhnov Ekolünün temelinin atılmasında Delhi'den gelen şâirlerin büyük etkisi olduğuna yukarıda da temas etmiş ve Delhi'den gelen ilk büyük şâirler arasında Ârzü, Mir Takî Mir ve Mirzâ Savdâ'nın adlarını zikretmiştik. Bu şâirler Lakhnov'a geldiklerinde şöhretlerinin en yüksek noktasında olduklarından dolayı bu şehrin hayatından ve şiir tarzından

²⁴ Modern Urdu Edebiyatı hakkında bk. Saksena, Ram Babu, a.g.e., 205-318; Sadiq, Muhammad, a.g.e., 213-409.

etkilenmemişler ve Delhi'de edindikleri üslûb özelliklerini devam ettirmişlerdi. Bu sebepten bu ve bunlar gibi bazı diğer şâirlerin, mezkur şehirde şiire olan ilginin artmasında ve yayılmasında etkileri bulunmasına rağmen, Lakhnov Ekolü içerisinde mütalaa etmek mümkün değildir. Ancak bu şâirler dışında kalan Delhili şâirler, Lakhnov'un zevk ve eğlenceyle dolu rahat hayatına kendilerini kısa sürede adapte etmişler, doğdukları veya şâirliğe başladıkları şehir Delhi olmakla birlikte, düşünce tarzları, hayat görüşleri ve yaşayış biçimleri açısından Lakhnovlu olmuşlardır. Lakhnov Ekolü'nün başlangıç döneminde Lakhnov'a göçen ve belirttiğimiz gibi Lakhnovlu olan Delhililer arasında Ahsan (ölm.1160), Afsûs, Baka, Tanhâ, Tasallî, Cur'at, Hayran, Hvaca Hasan, Hakikat, Halik, Rangîn (ölm.1835), Sûz, Sikandar, Zahâk, Tapiş, 'Ayyaş, Figân (ölm.1186), Maczûb, Muşhafî vb.gibi daha birçok şâir bulunmaktadır.

Delhili şâirlere ilaveten Lakhnov'da doğup yine bu şehirde yetişen ve Lakhnov Ekolü'nün asıl temsilcilerini oluşturan bu şâirlerin en önemlileri ise şunlardır:

Şayh İmâm Bahş Nâsih (ölm.1254 / 1838-39), Lakhnov Ekolü'nde yeni bir tarz ortaya çıkaran ve Urduca'yı islah hareketine girişen büyük bir şâirdir. O, Urduca'nın bekâsı için, bu dildeki Sanskritçe kökenli kelimeleri atarak yerine Farsça kelimeleri kullanma hareketini başlatmış ve talebelerini de buna zorlayarak hareketin yayılmasını sağlamıştır. Gazellerini şuurlu olarak Lakhnov kültürünün aynası haline getiren Nâsih'in şiirlerinde tasannu ve tekellûf baskındır. Devamlı bir biçimde güzelliğin dış unsurlarıyla ilgilendiği için, ruhanî tarafı eksik kalmıştır.²⁵

Hvaca Haydar Ātaş (ölm.1262 / 1846), Lakhnov'un önde gelen bir diğer şairidir. Cinsî konulara ağırlık veren Lakhnov'da onun tarzı Delhililere benzemektedir ve bu nedenle de onun Lakhnov ve Delhi tarzlarını kendisine has bir biçimde meczettiği belirtilmektedir. Sufî meşrep bir insan olduğundan soyluların himayesine girmemiş ve bu nedenle de kimseyi medhetmemiştir. Nâsih ve taraftarları ile Ātaş ve taraftarları arasındaki mücadeleler çok meşhurdur.²⁶

25 Bk.Āzād, Mavlânâ Muhammad Husayn, a.g.e., s.280-300; Saksena, Ram Babu, a.g.e., 102-104; Sirâc al-Din, Tazkire va Tabşire, Karaçi 1989, s.79-83.

26 Bk.Āzād, Mavlânâ Muhammad Husayn, a.g.e., 315-326; Farzâna Sayyid, a.g.e., 69-76.

Bu iki büyük şâir dışında, Abad (ölm.1266 / 1850), Bark (ölm.1273 / 1857), Bahr (ölm.1300 / 1882), Vazîr (ölm.1271 / 1854), Raşk (ölm.1284 / 1867), Mihr (ölm.1296 / 1879), Munîr (ölm.1298 / 1881), Rind (ölm.1273 / 1857) , Halîl (ölm.1278 / 1862) ve Şabâ (ölm.1271 / 1855) Lakhnov Ekolü'nün en önemli temsilcileri arasında bulunmaktadır.

Oudh Navab-Vezirleri, birçok şâiri ve edîbi saraylarında toplayıp onlara büyük imkânlar sağlamalarının yanısıra, kendileri de şiirler kaleme alarak divânlar tertib etmişlerdir. Bu hanedanın dördüncü hükümdârı Navâb Âşaf al-Davla, cömertliği sayesinde pekçok Delhili şâirin Lakhnov'a gelmesini temin etmiş ve aynı zamanda kendisinde "Âşaf" mahlasıyla şiirler kaleme alarak gazel, rubaî, mesnevî ve muhammeslerden müteşekkil Urduca bir divân bırakmıştır.

Navâb Sa'adat 'Ali Hân ise , İnşâ'ullah Hân İnşâ' ve Muşafî gibi Delhi'nin önde gelen şâirlerini sarayında himaye etmiş ve kendisi de şiirler kaleme almıştır; ancak bir divânı bulunmamaktadır. Sa'adat 'Ali Hân (salt.1212-1229 / 1798-1814)'ın yerine geçen oğlu Gâzî al-Dîn Haydar (salt.1229-1243 / 1814-1827), sıradan bir şairdi ve genellikle 12 İmam için şiirler yazmıştır. Gâzî al-Dîn Haydar'ın halefi Naşîr al-Dîn Haydar (salt.1243-1253 / 1827-1837) da, "Ali" ve "Ali Haydar" mahlasıyla, 12 İmâm'ı medheden kasideler kaleme almış ve "Bâdşâh" mahlasıyla da bazı gazeller yazmıştır.

Bu sülalenin en velûd şâiri ise, son Oudh hükümdârı olan ve "Ahtar" mahlasıyla şiirler kaleme alan Vâcid 'Ali Şâh'tır. Çocukluğundan itibaren kadınlar arasında yaşayan ve birçok kadına aşık olan Vâcid 'Ali Şâh'ın çeşitli şiirlerinde ve özellikle mesnevilerinde, bu aşkları ile zevk ve eğlence içinde geçen hayatı görülebilmektedir. 6 gazel divânı, 7 mesnevisi, 3 mersiye mecmuası başta olmak üzere daha birçok Urduca ve Farsça eseri bulunan Vâcid 'Ali Şâh'ın şiirleri dönemin Lakhnov kültürünün bir aynası olup, sun'i ve sathî duyguları yansıtmaktadır. Onun oğulları da "Kavkab" ve "Bircis" mahlaslarıyla şiirler kaleme almışlardır.²⁷

Lakhnov Ekolü'nün Genel Özellikleri

Daha öncede belirttiğimiz gibi Lakhnov'a gelen Delhili şâirler, Navab

27 Bk. Saksena, s.116-120; Sadîd, Anvar, a.g.e., s.188-190; Ahtar, a.g.e., s.114-119; Sadiq, Muhammad, a.g.e., 117-123.

ve soyluların himayesini ve hüsni kabulünü görmüşler; kısa sürede kendilerini kaptırdıkları zevk ve eğlence ortamında, hâmlerini memnun edebilmek için ellerinden geleni yapmaya başlamışlar; hatta kendi şahsiyetlerinden ve şairliklerinden dahi fedakârlıkta bulunmuşlardı. Cur'at, İnşâ'ullah Hân İnşâ', Rangin ve daha pekçok Delhili şâir Lakhnov'a geldikten sonra, fikir, dünyevî görüş ve yaşayış itibarıyla Lakhnovlu olmuşlardır.

Askerî alanda hiçbir etkisi bulunmayan ve tamamiyle İngiliz mandası altına giren, ancak ekonomik açıdan iyi, sosyal ve siyasî açıdan sukûnetin ve emniyetin hakim olduğu Lakhnov'da navablar, soylular ve halk, kendilerini zevk ve eğlenceye vermiş; dünyevî istek ve arzularını, olabildiğince tatmin etme gayreti içerisinde girmişlerdi. Böylece, gerek İnşâ', Muşhafî, Mîr Sûz, Cur'at ve Rangin gibi Delhi'den gelen ve gerekse bu şehirde yetişen şâirler, doğal olarak şiirlerinde, Lakhnov'un zevk ve eğlenceyle dolu havasını yansıtmışlardır. Şuca' al-Davla zamanında başlayıp Vâcid 'Ali Şâh'ın saltanat yıllarında doruk noktasına ulaşan bu zevk ve eğlence ortamının bir sonucu olarak, şâirler gözlerini insanın ruhî ve derunî yönlerinden çok, haricî ve cismanî yönlerine çevirmişler; şiirlerinde, sevgiliye duyulan aşk ve muhabbet ile ma'suk için aşğın kendini feda etmesi ve acı çekmesi yerine, onun uzuvları, bedensel özellikleri, giysileri, cinsî cazibesi ve ondan kolay yolla kâm alma gibi konulara yer vermişlerdir. Böylece şiirde Lakhnov'a has bir erotizm ortaya çıkmıştır.

Şiâ mezhebine mensup bulunan navabların, tasavvûfu kabul etmemeleri, Delhi şiirinde bulunan tasavvûfun nefsi tezkiye, kibir ve gururdan sıyrılmaya ve dünyaya aşırı meyletmeme gibi ahlakî ve ruhanî öğretilerinin yanında ilahî aşka olan eğilimin de yok olmasına sebep olmuştu.

Manevî unsurların kaybolması ve sadelik yerine tasannu' ve tekellûfün tercih edilmesi nedeniyle de, şiirlerde, edebî, özellikle lafzî sanatlar fazla kullanılmaya başlanmıştır.

Lakhnov'da zâhire önem veren ve sathileşen gazel, kaside, mesnevî, mersiye ve özellikle "Vasuht" ve yine Lakhnov'a has bir tarz olan ve mezkur şehirde ortaya çıkan ibtizâlin bir ürünü olarak kabul edilen "Rihtî", yaygın edebî türlerdendir.²⁸

28 Bk. Bırlvi, Mahmud, Muhtasar Tarih-i Adab-i Urdu, Lahor 1985, s.106-114; Saksena, Ram Babu, a.g.e., s.99-101; Ahtar, Salim, a.g.e., s.114-117; Sadiq, Muhammad, a.g.e., s.120-123.